

Makalenin Türü : İnceleme Makalesi

Geliş Tarihi : 26.10.2022

Kabul Tarihi : 23.11.2022

The Fundamentals Of Militarism In Turkish Literature

Türk Edebiyatında Militarizmin Temelleri

Şener Şükrü YİĞİTLER*

Abstract: Militarism as an ideological structure that establishes its foundations with the concepts of power struggle, oppressor-oppressed nations and military values such as obedience, discipline, combativeness and aggression of the armies, which are the main actors of this struggle, of the social Darwinian theses that have influenced the whole world since the 19th century. In the period between the world wars, it lived its golden age in Turkey and all over the world. The discontent arising from the territorial nation-state borders drawn by the First World War and the imperialist economic sharing picture created an intense workload for the propaganda of national literatures. Nationalism, which can be identified as the prominent ideology of Turkish literature, as in all national literatures, was the 19th century when it became the ‘spirit of the time’. At the end, it gives the appearance of a strong castle rising among the imaginary values of the empire. Based on this fortress metaphor, it can be said that militarism, which was easily attached to the dominant ideology of the period as a result of the defeats repeatedly up to the War of Independence, constituted the arsenal of the fortress of nationalism. The founding poets and writers of Turkish literature carry the mortar and construction materials of this latest and most ‘modern’ outbuilding of the nation-state, which can be considered as a complex structure. In this article, the historical foundations of militarism in Turkish literature, and the poets and writers who worked, developed and structured these foundations and thus created a nationalist/militarist literary pedestal for later periods are examined.

Key Words: Tanzimat Era, National Literature, nationalism, militarism, fundamentals.

Öz: Darwinî tezlerin güç mücadelesi, ezen-ezilen uluslar kavramlarıyla ve bu mücadelenin baş aktörleri konumundaki orduların itaat, disiplin, savaşkanlık, saldırganlık gibi askerî değerleriyle kuran bir ideolojik yapı olarak militarizm, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, Türkiye’de ve bütün dünyada altın çağını yaşamıştır. I. Dünya Savaşı’nın çizdiği teritoryal ulus-devlet sınırlarının ve emperyalist ekonomik paylaşım tablosunun ortaya çıkardığı hoşnutsuzluklar ulusal edebiyatlara propagandaya yönelik yoğun bir iş yükü çıkarmıştır. Yenileşme Dönemi Türk edebiyatının, bütün ulusal edebiyatlarda olduğu gibi, öne çıkan ideolojisi olarak tespit edilebilecek milliyetçilik, özellikle ‘zamanın ruhu’ haline geldiği 19. yy. sonunda imparatorluğun muhayyel değerleri arasında yükselen muhkem bir kale görünümü verir. Bu kale metaforundan hareketle, Kurtuluş Savaşı’na kadar üst üste alınan yenilgilerin de bir sonucu olarak dönemin hâkim ideolojisine kolaylıkla eklenen militarizmin, milliyetçilik kalesinin cephaneliğini oluşturduğu söylenebilir. Kompleks bir yapı olarak değerlendirilebilecek ulus-devletin bu en son ve en ‘modern’ müstemilatının harcını ve malzemesini Türk edebiyatının kurucu kadrosu olarak kabul edilen şair ve yazarlar taşırlar. Bu makalede Türk edebiyatında militarizmin tarihsel temelleri ve bu temelleri işleyip geliştirerek yapılaştıran ve böylece sonraki dönemler için milliyetçi/militarist bir edebiyat kaidesi meydana getiren şair ve yazarlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Milli Edebiyat, militarizm, milliyetçilik, temeller.

Bu makale, yazarın “Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) Romanlarında Militarizm” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Militarizm ve milliyetçilik arasındaki ilişki siyam ikizlerinin biyolojik ve fizyolojik ortaklık durumuna fazlasıyla benzer; biri var olmazsa diğeri de var olamaz. Ulus devletleri ortaya çıkaran Fransız Devrimi'nden (1789) önce militarizm var kalabilmek için farklı değerlere tutunurken, bu tarihî dönüm noktasından sonra göbek bağıyla bağlandığı yeni kardeşiyle ve onun sayesinde tarih boyunca hiç olmadığı kadar serpilip gelişmiş; bunun karşılığını da fazlasıyla vermiştir. Askerî değerlerin sivil alanı kapsayacak şekilde yaygınlaşmasını ifade eden militarizmin, neşvünema bulduğu ideolojik bir yaşam alanı olarak milliyetçilikle bu denli uyumlu bir simbiyoz içinde olmasının nedeni milliyetçiliğin tam da ulusal ve uluslararası barışın tehlikeye girdiği, güvenlik paranoyasıyla askerin siyasi ve idari karar süreçlerindeki etkisinin artarak demokrasinin zayıfladığı toplumsal kırılma anlarında yükselişe geçmesidir. Militarizmi, “savaşı ve savaş hazırlığını normal ve arzu edilir bir sosyal etkinlik olarak algılayan yaklaşım ve bir dizi kurumsal oluşum” (1992: 124) olarak tanımlayan Michael Mann'ın savaş hazırlığını bütün barış zamanına hâkim kıldığı tanımına paralel olarak Alfred Vagts'a göre “militarizm savaş zamanından çok barış zamanında gelişir.” (1959: 15). Militarizmi, “askerî altkültüre ait değerlerin toplumun egemen değerleri olarak algılanması” olarak genel bir çerçeve içinde tanımlayan Michael Howard, “milliyetçiliğin neredeyse dünyanın her yerinde belli bir ölçüde militarizmle özdeşleştiğini” (1979: 101-110)¹ kaydeder. Milliyetçiliğin vatan borcu, şehitlik gibi pek çok kavramla normalleştirdiği militarizm, askerî değer ve pratikleri yüceltir ve böylece sivil alanı şekillendirir.

21. yy'da “ordu-millet” olmakla övünen ülkelerin başında, Fransız Devrimi'yle ilk ulus-devlet ve vatandaşlarını zorunlu askerliğe tabi tutmasıyla ilk “ordu-millet”² olarak anılan Fransa veya militarist bir devlet kurumlaşmasının ilk ve en güçlü temellerini atan Almanya yerine, geç modernleşen ve 2000'li yıllara kadar güven oylamalarında orduya her seferinde en yüksek notu veren Türkiye'nin gelmesi

¹ Konuyu tarihsel ve antropolojik bir çerçeve içine almaya çalıştığımız bu bölümde militarizmin daha çok milliyetçilikle ilişkisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Militarizmin, başka tanımlamalarda öne çıkarılan ordunun siyasi ve toplumsal hayatta etkin rol alması; her türlü toplumsal sorunun çözümünde şiddet kullanımının meşru görülmesi; disiplin, itaat, hiyerarşi gibi askerî değerlerin yüceltilmesi; erkekliğin şiddet kullanımını, kadınlığın korunma ihtiyacı ile özdeşleştirilmesi kapsamında değerlendirilmesi genel olarak çalışmanın İkinci Bölümü'nde yapılacaktır. Söz konusu tanımlamalar için bkz. Martin Shaw, *Post-Military Society: Militarism, Demilitarization, and War at the End of the Twentieth Century*, Temple University Press, Philadelphia, 1991; Ilene Rose Feinman, *Citizenship Rites: Feminist Soldiers and Feminist Antimilitarists*, New York University Press, New York, 2000; Laura Sjoberg vd., *Gender, War and Militarism, Feminist Perspectives*, ABC-CLIO, California, 2010; Cynthia Cockburn, *Buradan Baktığımızda, Kadınların Militarizme Karşı Mücadelesi*, Çev. Füsün Özlen, Metis Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2009; Cynthia Enloe, “Feminizm, Milliyetçilik ve Militarizm” *Vatan-Millet-Kadınlar*, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2013, ss. 203-226.

² 1803 yılında İngiltere'de yayımlanan ve Fransızların ihtilal sonrasında kurulan vatandaş ordularıyla “ordu-millet” (*military-nation*) haline gelerek komşu ülkeler için tehdit oluşturduğunu öne süren (yazarı belirsiz) eser için bkz. *The French Considered as a Military Nation Since The Commencement of The Revolution*, Egerton Press, Londra, 1803. Akt. A. G. Altınay ve Tanıl Bora (2002). “Ordu Militarizm ve Milliyetçilik”, *Milliyetçilik: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 154.

militarizmin optimum şartlarla buluştuğunda kendine tarihsel, kültürel ve siyasi gerçeklikler yarattığını göstermesi açısından önemlidir. Ulus-devletleşme sürecinin yaşandığı 19. yy'dan iki dünya savaşının yaşandığı 20. yy'a geçişte söz konusu ülkenin demokrasi geleneği engel teşkil etmediği sürece milliyetçilik ideolojisinin militarizme neredeyse kendiliğinden evirildiği siyasi bir konjonktür vardı. Almanya, İtalya ve Japonya II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar militarizmin son kaleleri olduklarına inanarak ayakta kalmaya çalışırken, bu şiddet yüklü ideoloji hâlihazırda kendine geç modernleşmiş ülkeler ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasında bereketli bir yayılma alanı buldu.

Militarizm örnekleri açısından adeta zengin bir deney laboratuvarı özelliği gösteren modern Türkiye siyasi tarihinin oluşturucu unsurları arasında etkili bir role sahip "ordu-millet" söyleminin, başka bir ifadeyle militarist *genesis*'in ve bunun tarihselliğinin iddia edildiği gibi "ulusal bir öz"e taalluk edip etmediğini tespit etmek için yenileşme dönemi Türk edebiyatına bakmak, milliyetçiliğin kendini dönemin şartlarına uydurarak "zamanın ruhu"na yani militarizme dönüşme yeteneğini göstermesini anlamak ve bu çalışmayı sağlam bir temel üzerine oturtmak açısından son derece önemlidir. Nitekim militarizmi bir öz olarak bulmaya çalıştığımız her yerde en kuvvetli özcülük mimarı olarak karşımıza çıkan yine milliyetçiliktir (Belge 2009: 15-53). Bütün özcü düşünceler gibi milliyetçilik de hammaddesi olan ulusun varlığını varoluşundan önce gelen bir cevhere/töze/esasa bağladığı için kolektif bilinci harekete geçirmek için ulusal kimliklerin mistikleştirilmesine, yüceltilmesine ve tabulaştırılmasına özen gösterir.

Milliyetçiliğin militarizm ile olan bağı güçlendiği oranda şiddete başvurma ihtimali artar. Vatan uğruna ölmek de öldürülmek de şehitlik ve kan kültüründen beslenen, dinî içeriğin fazlasıyla ulusallaşabildiği şiddet övgüsüyle dolu bir edebiyatın doğmasına neden olur. Milli Mücadele yıllarında özel bir vurgu yapılan din, savaştan zaferle çıkılması ve sistemin tek partili yönetime kilitlenerek kendini sağlamlaştırmasıyla ulusun taşıyıcı öğelerinden biri olmaktan çıkar. İslamiyet öncesi Türk tarihine özel bir ilgi gösterilir; Türk Tarih Tezi'nde Selçuklu ve Osmanlı tarihlerine şöyle bir temas edilerek Orta Asya'ya uzanılır. Orta Asya Türklerinin göçebelikten gelen sürekli savaş hali ulusun "özel" niteliklerine kanıt olarak gösterilerek bir "savaşkanlık/kahramanlık miti" yaratılır.

Ancak bütün eski göçebe kavimlerde olduğu gibi avcılık ve atıcılık sayesinde savaşçılık yetenekleri temayüz etmiş toplulukların bütün coğrafyalarda bulunduğu bilinmektedir. Türk tarihinin bilinen ilk metinleri olan Orhun Yazıtları'nda anlatılanlar doğal olarak belirgin bir şiddet dozu içerir:

"Türk milleti, ilini, töreni kim bozabilecekti? Türk milleti, vaz geç, pişman ol! Disiplinsizliğinizden dolayı, beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hâle saktun. Silahlı nereden gelip dağıtarak gönderdi? Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi? Mukaddes Ötüken milleti, gittin! [...] Kanın nehir gibi koştı. Kemiğin dağ gibi yattı." (Ergin 2009: 41)

Alıntıdaki disiplin arzusuna ve şiddet yoğunluğuna karşın Orhun Yazıtları'ndaki hâkim ruhun militarizm olduğu söylenemez. Göçebe toplumların hepsinde görülen şiddet ve savaşla iç içe hayat tarzı bir tercihe dayanmadığı gibi toplumdan ayrı bir askerî zümrenin geri kalanları kendi isteklerine göre şekillendirmesi de söz konusu değildir. Göçebe toplumlarda herkes iyi kötü savaşçıydı ve savaşlar *teritoryal* vatan için değil, beslenme kaynaklarının iyi durumda olduğu geçici göç yerleri için yapılıyordu. Aynı şekilde, Osmanlı kurumlarını incelediği çalışmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun militarist sayılıp sayılmayacağı konusuna Belge, yine, bazı haklı çekincelerle yaklaşmaktadır. Bugün “askerî değerlerin bütün topluma mal edilmesi” olarak tanımlanan militarizmin o günün şartlarında “sivil” ve “askerî” ayrımını anlamlı kılacak şekilde var olmadığını belirtirken militarizmin modern bir kavram olduğunun altını çizer (Belge 2005: 176.)³

Militarizmin, bugünkü anlamıyla, milliyetçilikler çağından önce ortaya çıktığını iddia etmek tarihsel olguları bugünün perspektifinden değerlendiren *perennialist* bir bakış açısının sonucudur. Milliyetçi analistlerin iddia ettiğinin aksine Türk halk edebiyatı geleneğine ait metinler olan Battal Gazi, Köroğlu, Dede Korkut Hikâyeleri gibi askerî başarıların art arda sıralandığı metinlerde ise vurgulanan henüz millet değil, din ögesidir. Örneğin, Dede Korkut hikâyelerindeki dinî motifleri incelediği çalışmasında Adem Tutar, İslamiyet öncesi Türk inanışları ve İslam'a dair pek çok izler tespit etmiştir. Hikâyelerde “Tanrı kültü, dağ kültü, ağaç kültü, su kültü, ata kültü, Allah inancı, peygamber inancı, Kur'an-ı Kerim inancı ve ibadet” (Tutar 1996: 241-254) gibi öğelerin iç içe kullanıldığı görülür. Burada, tespit edilmesi gereken sorun Cumhuriyet elitinin Osmanlı öncesi Türklerinde görmek istedikleri seküler toplum yapısının, cengâver ve savaşçı millet algısının otantik metinlerle doğrulanmıyor oluşudur. Yeni rejim, yaratmak istediği yeni vatandaşa gerekli olan motivasyonu sağlamak için Türklerin en eski ulus olduğunu ve ilk “ordu-millet” olarak tarihe geçtiğini ileri sürerken kuşkusuz bunu geçersiz kılan tarihî olguların farkındaydı. Bu yüzden en büyük imdadı yine yakın mazisinde bulabiliyordu. Bu maziye açılan kapının anahtarı ise kuşkusuz geç Osmanlı dönemi yazarlarının elindeydi.

a. Namık Kemal

Türk edebiyatında vatan ve savaş propagandası Tanzimat neslinin edebî faaliyetleriyle başlamıştır. Bu nesil Batı tarzında bir düşünce sisteminin temellerini atmak için edebiyattan en fazla istifade edildiği bir dönemin eseridir. Şerif Mardin bu dönemde edebiyatın rolünü, “Gerçekten, ‘kitap’ ne kadar ‘hürriyet’ yaratıcısı olmuşsa, ‘edebiyat’ın da Osmanlı İmparatorluğu’nda millî bir ‘bütün’ fikrini getirmiş bir toplumsal öge olduğunu görüyoruz.” (2002: 86) şeklinde ifade etmektedir. Vatan kavramı ilk kez Genç Osmanlılarla birlikte, özellikle Namık Kemal'in çabalarıyla, romantik hislerle dolu ideolojik bir mekâna dönüşmüştür. “Vatan ve hürriyet şairi” Namık Kemal, *Vatan yahut Silistre* (1873) adlı tiyatro eserinde, Ahmet Cevdet Paşa'nın

³ Benzer şekilde, İdris Küçükömer Osmanlı'da tımar ve zematlerden belli miktarda asker yetiştirilmesi zorunluluğunun bir sonucu olarak “üretim örgütü üstüne *oturtulmuş* bu çeşit askeri ile imparatorlu[ğ]un, devamlı bir *yarı seferberlik halinde*” olduğunu; bunun da “Osmanlı devletinin *asker-devlet* yapısını” belirlediğini kaydeder, ancak militarist bir toplumsal yapıdan söz etmez. İdris Küçükömer, *Batılılaşma Düzenin Yabancılaşması*, Profil Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul, 2013, s. 45 (Vurgular orijinal).

tespitiyle Türk köylüsünün “vatan” denince aklına getirdiği köy meydanını (1980: 114) ortadan kaldırmak için milli romantizm içinde değerlendirilebilecek tutkulu bir dil kullanır.

Namık Kemal, Fransızların devrim sonrasında yekpare bir ordu gibi hareket eden yapısının Osmanlılık idealine tatbik edilebileceğine inanıyordu. Namık Kemal’in vatan konusundaki hissiyatını düşünceye dönüştürdüğü Tanzimat’ın ilanından sonraki ilk makalesinin “Hubbü’l-Vatan Mine’l-İman” olduğu düşünülmektedir. Burada, Osmanlı milleti olarak görülen vatandaşlar arasındaki bir dil ve fikir birliğine, vatani sevmenin imandan olduğunu vazedenden hadisten gelen akidenin de eklendiği görülmektedir. “Bu makalede vatan mefhumu ve vatan kelimesi üzerinde ısrar ediş, onun Kemal’e ait olduğunu farz ettiriyor. Kemal, Avrupa’dan döndükten sonra yazılarında aynı şeyi ısrar eder” (1948: 74) diyen Mehmet Kaplan, Namık Kemal’in düşüncelerinin *Vatan yahut Silistre*’nin (1872) bütün satırlarına dağıtıldığını belirtmektedir.

Namık Kemal “Hürriyet” başlıklı makalesinde (1869: 1-2) Fransız ulusal marşı *La Marseillaise* üzerinden romantik bir vatan savunması tablosu çizmeye çalışmıştır. Marşın ilk kıtasının çevirisini de verdiği makalede Ahmet Hamdi Tanpınar’a göre kendisinde gördüğü fazla heyecanların da etkisiyle (2011: 226) ateşli bir vatanseverlik söylemi geliştirmiştir. Namık Kemal “Marsilyalı” anlamına gelen ve aslında Namık Kemal’in düşündüğü gibi vatansever fikirlerden çok devrimci idealler besleyen ve bu yüzden de III. Napoléon döneminde bir süre yasaklı kalan marşın ilk kıtasını şu şekilde çevirmiştir: “Ey ehl-i vatan gel gidelim şan günüdür bu / Zulm açtı yine karşımıza kanlı âlemler” (Namık Kemal 1869: 1). “Vatan Türküsü”nde söz konusu marşın etkileri açıktır. Ancak Namık Kemal’in Osmanlı vatanseverliği, Fransız marşından farklı olarak kuvvetli bir fedakârlık, ölüm ve şehitlik vurgusuyla yüklüdür. Vatan uğruna ölmenin adeta *nomos*’laştığı bu eserde vatandaşların hayat hakkından önce vatanın bekası gelir ve bu nedenle de şiddet şiirin dil ve anlam kabından taşar. Eserin sonuna gelindiğinde İslam Bey ve Zekiye’nin kavuşması üzerine askerlerin bir ağızdan söyledikleri marşın başındaki ulusal coşkunun yerini sona doğru ölümü hiçe sayan bir pervasızlık alır (Göçgün 2009: 96).

Namık Kemal yarım kalan tarihî romanı *Cezmi*’de (1880) de “vatan uğruna ölümü” yüceltir. At binme, silah kullanma konusunda son derece yetenekli bir genç olan Cezmi’nin eğitimi ve yetiştirilmesiyle özel olarak ilgilenen babası gibi “asker oğlu asker” olan amcası ona askerlik hakkında bütün bildiklerini aktarır:

“Askerliğin şanı gülerek ölmek ve hatta ölümler bile gülmektir. Asker gözyaşını, şehit olduğu zaman vücudunu süsleyen yahut düşmanını öldürdüğü zaman kılıcından o düşmanın üzerine dökülen kan damlalarında görür. Asker gerçekten asker ise, mezarının en karanlık köşesinde cennete (açılan) bir pencere bulur. Asker gerçekten asker ise, bedeni topraklar altında yatarken ruhunun gökyüzünde, adının halkın övgülü dilinde gezineceğini düşünür de yerin altını üstüyle eşit ve belki de altını üstünden daha üstün görür. Asker gerçekten asker ise, rahat döneğinde ölüp de şöylece bir mezara atılıvermek ile şan meydanında şehit olarak mezara bedel bir milletin kalbinde yatmak arasında ne kadar fark olduğunu pek kolay bilir.” (Nâmık Kemal 2003: 62)

Ölümün hayatın yerine konarak olumlandığı, şehitliğin en yüce şeref olarak görüldüğü bu militarist anlayış “vatan”ı her türlü değerden, vatan sevgisini her türlü sevgiden yüksek kılmakla kendini normalleştirir. Nitekim ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere, savaşlarla geçen geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde Namık Kemal’in mirası egemendir. Şehsuvaroğlu bununla ilgili olarak Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Anadoluculuk ve Kemalizm düşünceleri için onun bir “nirengi noktası” oluşturduğunu yazar (2008: 86).

Cemil Meriç, “Namık Kemal’i takip eden bütün şair ve ediplerin onun çocuğu,” (1986: 94) olduğunu belirtirken Kurtuluş Mücadelesi sırasında yazdığı hikâyelerle Milli Edebiyat’a moral/motivasyon desteği sağlayan Yakup Kadri Karaosmanoğlu da Namık Kemal’den geriye kalan mirasın sahipsiz kalışından yakınır (1329: 102-104). Kendisinden sonraki nesiller üzerinde büyük bir etki gösterse de Namık Kemal’in çağdaşlarıyla uyum içinde çalıştığını, onları “vatanî” bir edebiyat üretmeye yönlendirmeyi başardığını söylemek güçtür. Onun bir Osmanlı ümmeti ve Osmanlı vatansızlığı inşa etmek için çağdaşlarını cesaretlendirmek amacıyla yazdığı mektuplar Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Namık Kemal külliyyatının en beğendiği ürünleri arasındadır (Tanpınar 2011: 235).⁴ Onun edebî mirası içinde Selahaddin Eyyubi, Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim’e yer vererek bir Türk-İslam *pantheon*’u inşa ettiği *Evrak-ı Perişan*’ın⁵ (1872), İstanbul’un fethini anlattığı *Barika-i Zafer*’in (1872), Osmanlı tarihinden kahramanlık tabloları çizdiği *Silistre Muhasarası* (1873) ve *Kanije*’nin (1874), hatta yarım kalan *Osmanlı Tarihi*’nin (1888) özel bir yeri vardır.

Ancak onun genç nesilde gördüğü miskinlik Servet-i Fünun ve Fecr-i Ati edebiyatında tam bir ilgisizliğe dönüşecektir. Milli Edebiyat dönemine kadar onun gibi kitleleri etkisi altına alan bir kalem bulamayan Türk edebiyatı Namık Kemal’e kuşkusuz çok şey borçluydu. Türk edebiyatında “ordu ve edebiyat” arasında organik bir bağ kurularak ortaya konan üretimde önemli payı olan Namık Kemal, imparatorluktan ulus-devletleşmeye giden sürecin edebî cephesini takviye eden Türkçü/Turancı edebiyat için, istemsiz de olsa, yol gösterici işaretleri bırakarak gözlerini yumduğunda Osmanlılık ve İslamcılık hareketleri imparatorluğun kurtuluşunu getirecek birleştirici ve azmettirici ruh olarak savaş alanlarında dolaşmaya devam ediyordu.

b. Mehmet Emin Yurdakul

Kendisiyle ilgili hemen bütün kaynaklarda, aşağı yukarı benzer gerekçelerle “milli şair”⁶ olarak tanımlanan Mehmet Emin [Yurdakul] için çarpıcı ve radikal bir ifadeyle “tek kişilik propaganda ordusu” (2010: 287) diyen Erol Köroğlu’nun dayanak noktası, rakamlarla da ortaya koyduğu gibi, çok sayıda basılarak orduya dağıtılan

⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu mektuplar hakkında şöyle der: “Namık Kemal, tarihe 93 Muharebesi diye geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında, Recâizade ile Abdülhak Hâmid’e yazdığı mektuplarında âdeta vatanî şiir yazmaları için yalvarır. Kemal inanmaktadır ki böyle bir devirde vatana iki şeyin hizmeti olabilir. *Ordu ve Edebiyat*.” Kâzım Yetiş, *Namık Kemal’in Türk Dili ve Edebiyatı İle İlgili Görüşleri ve Yazıları*, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1996, s. 51-52 (Vurgu bana ait).

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Pala, *Namık Kemal’in Tarihi Biyografileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

⁶ Örneğin bkz. Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen Yayınları, İstanbul, 1979, s. 60.

kitaplarıdır. Nitekim Milli Edebiyat gibi yeni bir akımın öncü isimleri arasında yer alan bir şairin, orduya dağıtılan kitapların aranan ismi hâline gelmesi başka bir durumla izah edilemez.

Mehmet Emin'in "milli şair" unvanı, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in "milli hatip"liği gibi milli davaya hizmet ettiği ölçüde kendisine layık görülmüştür. Bu nedenle işlevseldir ve bugün Mehmet Emin'in bir edebiyatçıdan çok bir Türkçü olarak anılmasının sebebi de budur. Mehmet Emin döneminin aşırı politize ortamının aradığı isimdi ve tam bir aksiyon adamıydı: Türk Ocağı'nın yayın organı olan *Türk Yurdu* dergisini çıkarma fikri ona aittir. Çanakkale Savaşı'nın "şiir ve azametini tesbit ve onu gelecek nesillere nakletmek" (Tevetoğlu 1988: 47) için oluşturulan İstanbul Edebî Heyeti'nin başını Ahmet Ağaoğlu'yla birlikte çeker. Türk Ocağı'nın "1 Numaralı Resmî Kurucusu" (Tevetoğlu 1988: 35) sıfatıyla yaptığı açılış konuşmasında gençlere ateşli bir söylev veren, "Türkocağı'nın ilk başkanı sayıl[an]" (Tevetoğlu 1988: 33) ve ocağın 1918'de ilk kez kurulan 'Hars ve İlim Hey'eti'nde Halide Edip, Hamdullah Suphi, Ahmet Ağaoğlu, Köprülüzade Mehmet Fuat, Hüseyinzade Ali Turan ve Ziya Gökalp gibi isimlerle yer alan ve yine İttihat ve Terakki'nin son kongresinde kongre başkanlığına M. Şemsettin Günaltay'la birlikte seçilen isim hep odur.

Dönemin savaş şartları içinde milli reflekslerin uyandırılmasında ve Namık Kemal vatanseverliğinin Türk milliyetçiliğine evrilmesinde ve daha da geliştirilerek Trablusgarp'tan başlayıp I. Dünya Savaşı'na kadar alınan seri yenilgilerin panzehiri olarak görülen Panturanizm'in kültürel propagandasına dönüşmesinde Mehmet Emin'e büyük görevler düşmüştür. 1898 tarihli *Türkçe Şiirler* kitabıyla Yeni Lisan hareketinin çok erken örneklerini veren Mehmet Emin'in bu çıkışı bir hayli ilgi toplamıştır. Onun başlattığı bu kültürel propaganda İttihat ve Terakki için çok elverişli görülmüş ve şair bu tarihten itibaren çeşitli memurluklara getirilmiştir. İttihat ve Terakki'nin ideolojisine uygun bir savaş, devlet ve vatan övgüsünün basit ancak coşkulu bir anlatımla verildiği şiirlerini I. Dünya Savaşı sırasında *Ey Türk Uyan* (1914) ve *Türk Sazı* (1914) adlarıyla yayımladıktan sonra *Tan Sesleri* (1915), *Ordunun Destanı* (1915), *Dicle Önünde* (1916) kitaplarıyla "Biz Nasıl Şiir İsteriz?" şiirinde en baştan ilan ettiği sosyal yaklaşımdan gittikçe uzaklaştığı görülür. Bu kitaplarındaki şiirlerinde çıkış noktası yaptığı halkçılığını sivil bir militarizme dönüştürme çabası sezilir. Savaşın kaybedildiğinin iyice belirginleştiği dönemde propaganda içeriğini bir miktar azaltarak daha insani manzaralar çizdiği *Hastabakıcı Hanımlar* (1917) kitabından sonra, daha önce yayımladığı şiirlerini bazı değişiklikler ve eklemelerle *Turan'a Doğru* (1918) ve *Zafer Yolunda* (1918) adıyla yeniden yayımlamıştır.

Halkın hamaset duygularını ayakta tutan, başlıklarında Türklüğe vurgu yapan şiirlerinin Türkçülüğün geri planda tutulduğu II. Abdülhamit döneminde bile sansüre uğramaması (Köroğlu 2010: 291) Mehmet Emin'le başlayıp gelişen Türklüğü ve kahramanlığı öven şiirlere olan ihtiyacı göstermesi açısından kayda değerdir. Çok az Türkçü şair Mehmet Emin kadar güçlü ve coşkulu şiirler yazabilmiştir. Mehmet Emin'in tarih dışı Türklük düşüncesi dönemin milliyetçilik hassasiyetlerini beş bin yıl öncesine götürecek kadar kuvvetlidir. Türk Yurdu'na ithaf ettiği "Ey Türk Uyan"da, "Ey milletim! Sen bundan tamam beşbin yıl evvel / Altaylar'da yaşarken / Tanrı'n sana dedi ki, 'Ey Türk ırkı, bu yerden / 'Güneşlere süzülen kartal gibi uç, yüksel!' (Tevetoğlu

1988: 163). Bir sonraki bölümde değineceğimiz Ziya Gökalp'in kan bağı ve kafatası yerine din, dil ve ahlak gibi kültürel özellikler üzerine kurulu milliyetçilik sisteminden farklı olarak Mehmet Emin'in eserlerinde belirli tonlarda soy milliyetçiliğinin izlerine rastlanır. *Türkçe Şiirler*'in üçüncü şiiri olan ve yine 1897 Yunan Savaşı sırasında yazılmış “Yunan Sınırını Geçerken”de, “En güzel yüz bize çirkin, biz severiz Türk yüzü. / En iyi öz bize fenâ; biz isteriz Türk özü. / Milletimiz alkışlarız: anıldıkça Türk sözü. / Biz Türkler'iz; biz bu kanla, biz bu adla yaşarız!” (Yurdakul 2007: 33) diyerek aynı anda hem tane hem kana dayalı bir özcülük düşüncesi sergiler.⁷

Mehmet Emin'in kitaplarının binlerce baskı yaparak orduya dağıtıldığı daha önce belirtilmişti. Kışlada, cephede, askerî hastanelerde böyle yaygın bir dolaşıma sahip eserlerin içeriği de asker ve orduyla ilgili olmak zorundaydı. Şairin *Türkçe Şiirler*'de yer alan ve şöhretini büyük oranda borçlu olduğu “Anadolu'dan Bir Ses yahut Cenge Giderken” şiirinde yukarıda işaret edilen ırk düşüncesine din ögesi de eklenmiştir: “Ben bir Türk'üm; dinim, cinsim uludur”. (Yurdakul 2007: 31). Ne var ki, I. Dünya Savaşı'nın bitimine doğru Arap cephelerinde karşılaşılan milliyetçilik hareketleri ve alınan kötü sonuçlarla Mehmet Emin'in şiirlerindeki İslami içerik gitgide silinmiş ve 1915 tarihli

⁷ İnci Enginün, Mehmet Emin'in şiiri hakkında şunları kaydeder: “Yunanlıların saldırışı üzerine şiirlerini yazmaya başlayan Mehmet Emin, askerleri, onların da arkalarında bıraktıkları aileleri ve cephedeki başarılarını anlatırken, kahramanlıktan merhamete kadar bütün duyguları işleme fırsatı bulur. Bu şiirlerinden bir kısmını *Servet-i Fünun*'da yayımlayan Mehmet Emin, çok hassas bir noktaya dokunmuştur. Aynı tarihlerde Servet-i Fünun şairleri de benzer konuları işlemektedirler, fakat hiçbirinin dili Mehmet Emin'inki gibi sokaktaki insana hitap etmez.” İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, Dergâh Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2012, s. 575-576. Gerçekten de *Servet-i Fünun* dergisinin 1897 Türk-Yunan (Teselya) Savaşı için hazırladığı 1313 tarihli Nüsha-i Mümtazesi'nde yayımlanan yazı ve şiirlere bakıldığında Mehmet Emin'inkiler kadar halka inilmese de genel anlamda Servet-i Fünun edebiyatı düzeyi için daha anlaşılır bir dilin yakalandığı görülür. Derginin imtiyaz sahibi Ahmet İhsan Bey'in önsözünde hazırlanış sebebini, “...*şu emniyye-i hayriyyemizi hızla husule getirmek için varid-i hatır olan ilk vasıtaya tevessül ettik. Bu nüsha işte o teşebbüsümüzün semeresidir...*” şeklinde açıkladığı özel sayıda söz konusu giriş yazısıyla birlikte toplam otuz üç eser bulunmaktadır ve bunların yalnızca on dördü özel sayının çıkmasına neden olan savaşla ilintilidir. Bu eserler şunlardır: “Askerlik-Osmanlılık”, “Kırmızı Merkublar” (Recaizâde Mahmut Ekrem), “Bir Yunan Generalinin Tefekkürat ve Tahayyülatı” (Samipaşazâde Sezai), “Vasiyet” (A. Nadir), “Osman” (Uşşakizade Halid Ziya), “Nakiye Hala” (Ahmet Hikmet), “Osmanlılıkta Askerlik” (Yaveran-ı Hazret-i Şehriyariden Ali Rıza), “Şefkat” (H. Nâzım), “Osmanlılarda Muhabbet-i Vataniyye” (Nijat Ekrem), “Milano'dan Geçerken” (Rüştü Necdet), “Ordu-yı Hümayûnda Bir Şair” (Abdülhak Hâmid), “Topal” (Hüseyin Cahid), “Eytam-ı Şühedaya” (Cenab Şehabettin) ve “Hasan'ın Gazası” (Tevfik Fikret). Ahmet İhsan aynı önsözde Nüsha-i Mümtaze'ye giren diğer yazıların varlığını şu şekilde açıklamaktadır: “*Nüsha-i mümtazemiz esasen “Servet-i Fünun” heyet-i daimi-i tahririyesiyle gazetemize ihda-yı asar buyuran üdeba-yı kiram tarafından muharrer makalat ve manzumat ile tertip ve tezyin olunarak bilahare varid olan birkaç parça eser-i nefis de bunlara mezc ve ilave edilmiştir.*” *Servet-i Fünun Nüsha-i Mümtazesi*, İstanbul, 1313 (1897). Türk edebiyatında Teselya Savaşı'nı (1897) konu alan ve savaştan kısa süre sonra yayımlanan dört roman için ayrıca bkz. Ahmet Mithat, *Gönüllü*, Tercüman-ı Hakikat Gazetesi-Kırkambar Matbaası, Dersaadet, 1314 (1898); Ahmet Rasim, *Asker Oğlu*, Malumat Matbaası, Kostantiniyye, 1315 (1899); Abdullah Zühdü, *Şanlı Asker*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1315 (1899); Fazlı Necip, *Dilâver*, Osmanlı-Asır Matbaası Şirketi, Selanik, 1318 (1901). Teselya Savaşı'nın Türk edebiyatındaki yeriyle ilgili tez çalışmaları için ayrıca bkz. Erol Ülgen, “1897 Türk-Yunan Savaşının Türk Şiirindeki Akisleri”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 1993; Cafer Şen, “1897 Osmanlı-Yunan Muhârebesi'nin Türk Edebiyatındaki Akisleri”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1997.

Tan Sesleri kitabının 1918'deki baskısı *Turan'a Doğru* adıyla yeniden yayımlanmak üzere yerini Turancı öğelere terk etmiştir.⁸

Milli refleksler konusunda doğru zamanda doğru hamleyi yapmayı bilen Mehmet Emin'in "Ey Türk Uyan" şiirinin sonunda tekrar ettiği uyanma çağrısı milli edebiyat, milli iktisat ve milli bilinci sağlayacak kişilerden önce hepsinin teminatı olarak görülen askere yönelir: "Bir asker ol, silahını tak kuşan; / Bir şair ol, milliyeti dalgalat; / Bir işçi ol, ocağını yak, kıskan; / Bir âlim ol, hakikati parıldat!.." (Tansel 1969: 142). Mehmet Emin'in İstanbul Edebî Heyeti'yle 1915'te çıktığı 10 günlük Çanakkale gezisinin izlenimlerinden yola çıkarak kaleme aldığı "Çanakkale Gazileri" şiiri aynı yıl *Ordunun Destanı* adıyla kitaplaşır. Mehmet Emin'in bu ve vatan/ordu özdeşleşmesi kurduğu diğer bütün şiirlerinde canını ve malını seve seve feda etmeye hazır, vatansever askerler şiddet ve ölüm dolu savaş sahnelerinde bir bayram yeri coşkusuyla savaşırlar: "Şu dağlarda, şu bellerde geçmişlerle yarıştık. / Yaylım ateş eyliyerek düşmanlarla çarpıştık. / Kanlar saçtık, yara aldık, devlet için çalıştık. / Koç-yiğitler! Yiğit kimdir? Korkak kimdir, seçelim!" (Tansel 1969: 26). Atalarıyla yarışan Türk askerinin kahramanlığının ve cesaretinin kökenleri daha önce de belirtildiği gibi "ulusal öz"de ve tarih öncesindedir. Yeni Türk nesillerinin yapması gereken tek şey o özü bulmaktır: "Haydi yavrum, kendine sen de 'yiğit er' dedir; / Büyüdüğün gaziler ocağına can getir; / O cenkleri kazan ki, senin büyük 'Türk' adın / Yedi-iklim dört bucak içer'sine ün salsın; / Beşyüz yıllık ecdadın / Kabirlerde titreyen kemikleri öç alsın" (Tansel 1969: 92).

Bazı şiirleriyle eski Türklere ve mitolojiye dayalı epik bir destan yaratmaya çalışan Mehmet Emin, "Ey ırklara altın destan yazanlar!" (Tansel 1969: 108) diye söz ettiği büyük komutanlardan ve "Ey Türk Uyan" şiirinde İslamiyet öncesi ve sonrası kahramanlardan oluşan anakronik bir resmigeçit sahnesi kurar. (Tansel 1969: 133) Aynı şiirde Türklerin sanata, bilime ve medeniyete yaptığı katkılar, dünya tarihindeki yeri ve etkisi gururla dile getirilir. I. Balkan Savaşı'nda (1911) alınan ağır yenilginin ardından kapanan Avrupa macerası karşısında Türk aydınının bir çıkış kapısı olarak gördüğü Turan düşüncesi Mehmet Emin'in şiirleriyle Milli Edebiyat envanteri içine iyice yerleşir. Ruslara meydan okuyan cesur bir sesle kaleme alınmış "Aç Bağrını Biz Geldik" şiiri savaşın devam ettiği 1915 yılında yayımlanır ve iki kıtası marş olarak bestelenir: "Ey sevgili memleket / Aç bağrını biz geldik; / Sana necat, hürriyet / Vermek için yükseldik. // Aç bağrını Oğuz'un / Toprakları can bulsun; / Evlatları Moskof'un / Zincirinden kurtulsun" (Tansel 1969: 147). Mehmet Emin'in şiirleri propagandayı yaygınlaştırma, toplumun tümüne yayma çabası içinde değerlendirilebilir. Milli heyecanları ölüm-kalım mesabesine getiren çağrısı genç yaşlı, kadın erkek herkes için geçerlidir. "Ninni" şiirindeki, "Ninni, büyük günler geldi ninni; / Irkını seni çağırıyor ninni; / Bir ilâhi ses yükseldi ninni; / Turan diye haykırıyor ninni" (Tansel 1969: 244) dizeleri Yurdakul'un seslenişini beşikten mezara yaydığını gösterir. "Her bucağı bir mezarlık ve bir yangın yeri" (Tansel 1969: 131) olarak tasvir edilen; dini, dili, namusu,

⁸ Dönemin Turancı ideolojiye sahip diğer başlıca (kurmaca ve kurmaca dışı) eserleri şunlardır: "Halide Edip [Adivar], *Yeni Turan* (1912); Mehmet Ali Tevfik, *Turanlının Defteri* (1914); Ömer Seyfettin, *Yarınki Turan Devleti* (1914), *Mektep Çocuklarına Türklük Mefkûresi ve Millî Tecrübelerden Çıkarılmış Amelî Siyaset* (1914); Mehmet Fuat [Köprülü], *Turan'ın Kitabı, Ahlâkî ve Medenî Musahabeler* (1917), Müfide Ferit [Tek], *Aydemir* (1918).

yaşam hakkı tehlikede olduğu hissettirilen vatanın erkek yurttaşlarından kin, öç, intikam gibi tepkiler vermeleri beklenmekte; kadın ve çocuklara ise askere destek olmaları emredilmektedir. *Tan Sesleri* (1915)'nin ikinci baskısına eklenen “Ey İğnem Dik” şiirinde kadınlar topyekûn savaşın gönüllü levazımatçıları olarak boy gösterir: “Ey iğnem dik! Askere / Giyecekler yetiştir / Sınırdaki erlere / Hizmet aziz bir iştir! / Ey iğnem dik! Biçtiğim ay yıldızlı al bayrak, / Bütün Turan-ili'ne gölgesini yayacak!..” (Tansel 1969: 160) Yurdakul, soy milliyetçiliğine varan görüşlerini sosyal Darwinci tezlerle beslediği şiirlerinde de hayatta kalma mücadelesinin kol gezdiği bir kozmoloji çizer: “Yemek, yenmek! [...] İşte budur yaşamanın kanunu! / Seni yerler, yemez isen sen onu; / Böyle doğar, böyle ölür mahlukat” (Tansel 1969: 79).

Örneklerin bolluğundan da anlaşıldığı gibi, Mehmet Emin'in şiirlerinde milliyetçi/militarist içeriği tespit etmeye yönelik bir zorluk yaşamak mümkün değildir. Nitekim onun şiirindeki bu eğilimleri saptamak bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Eserlerinden yola çıkarak bir portresini oluşturmaya çalıştığımız Mehmet Emin, Türk düşünce sisteminde kültürel milliyetçiliğin bir tarafa bırakılarak etnik Türkçülüğün yerleşmesinde rol oynayan önemli isimlerinden biridir. Türk Ocakları'nın 1912 tarihli nizamnamesinin 2'nci maddesinde “en çok yardıma muhtaç bölge” ekseninde yaşanan tartışmalarda ocağın faaliyet sahasıyla ilgili “bilhassa Türkiye” (Koroğlu 2010: 241) ifadesinin bir süreliğine kaldırılmasını sağlayan, Turan'a müştak, *irredentist* düşüncelere sahip Türkçülerden biri olduğu ayrıca kaydedilmelidir.

c. Ömer Seyfettin

Ömer Seyfettin ordudan ayrıldıktan sonra *Hüsn ve Şiir* dergisini Ali Canip ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin maddi desteğini sağlayan Ziya Gökalp'le birlikte dönüştürerek çıkardığı *Genç Kalemler* (1910-1912) dergisi ile Selanik'in İstanbul'a kıyasla denetimden uzak ve özgür ortamında edebiyat hayatına girdi. “Dilde ve edebiyatta ‘millî benliğe dönüş’ ruhunu benimsemiş” (Parlatır ve Çetin 2014: XIX) dergi, o yıl Diyarbakır'dan Selanik'e geçtikten sonra İttihat-Terakki çatısı altında geniş bir gençlik kitlesini etrafına toplayarak faaliyetlerine başlayan Ziya Gökalp'in “Yeni Hayat” düşüncesinin bir bakıma edebiyata uygulanmasıydı ve derginin ortaya çıkardığı “Yeni Lisan” hareketi ve ondan mülhem Milli Edebiyat akımı Türkiye'nin uluslaşma evresine tekabül eden edebiyat olarak kayıtlara geçecekti.

Edirne Askerî İdadisi ve sonrasında İstanbul'daki Mekteb-i Harbiye'deki “sert askerlik havasının” Ömer Seyfettin'in kişiliğine ve edebiyatına etkilerini tespit eden Tahir Alangu, yazarın Balkan Savaşları'ndan önce ordudan ayrılarak Selanik'e geçişini “İrtica Haberi” adlı öyküsünde anlattığını kaydeder (2010: 149). Ali Canip'le el ele vererek bir dil devrimi gerçekleştireceği *Genç Kalemler*'e kadar kaleme aldığı şiir, çeviri ve makale türündeki eserlerinden ayrı olarak şimdiye kadar tespit edilebilen iki telif eserinden biri olan “At” adlı öyküsünde Ömer Seyfettin'in kahramanını at üstünde görürüz. Alangu'nun birçok biyografik unsur içerdiğini belirttiği bu öyküde atın üstünde dörtnala gitmenin zevkini duyumsayan bir subayın eski zaman süvarilerinin devrine yetişememiş olmaya hayıflanması bir tür şiddet ve kaba kuvvet özlemiyle birlikte verilir. Subayın “silahsız, kansız ve azametsiz olduğu kadar, harap edici olan medeniyet mücadelesinde” ve “pis bir barış dünyasının içinde” (2010: 133) hissettiği sefalet ve eski

güzel günlere özlemle atını kırbaçlayışı birçok öyküsünü “bir zabitin cep defterinden” derleyen Ömer Seyfettin’in *Genç Kalemler* hareketini başlatmasının öncesinde içinde yaşadığı çağa dair düşüncelerini ele verir. Eski fetihler, destansı kahramanlıklar çağı artık çok geride kalmıştır. Ömer Seyfettin’in “Türklerin yaşamak hakkı yokmuş” (2013: 132) serzenişinde, imparatorluğu üç yüz yıl elinde tuttuğu topraklardan çıkmak zorunda bırakan Balkan Savaşları’na acı ve esfle karışık bir kahırlanma vardır.

Ömer Seyfettin’in sözünü ettiği “yaşamak hakkı,” başka bir deyişle “hayat hakkı” konusu milliyetçi paradigmada önemli bir yer tutar. Emperyalizm modelinin dağılıp kendi içinden ulus-devletleri doğurmaya başladığı 19. y’da savaşlar da “fetih-işgal” ikiliğinden çıkıp hayatın bütününe kapsayacak alanlara yayılmıştır. Savaşlar topyekûnlaştığı ölçüde bir var olma/var kalma durumuna dönüşmüştür. Bu dönemde, ulus-devletler 18. yy’da Fransız ve Amerikan devrimleriyle ortaya çıkan “cumhuriyetçi yurtseverlik”ten farklı, saldırgan, şiddet yüklü ve faşizan bir etnik milliyetçiliğe ihtiyaç duymuşlardır.⁹ Milliyetçi/muhafazakâr ideolojiler, bu arayışla uyumlu olarak, bilimsel alanda getirdiği devrim niteliğindeki etkisi çoğu dinsel gerekçelerle göz ardı edilen Charles Darwin’i ve evrim teorisini sosyal alanda çok elverişli bir araç olarak değerlendirmişlerdir. Böylece, 19. ve 20. yy’ın milliyetçilik tezahürü dediğimiz bir sosyal militarizm doğmuştur. İdeolojik altyapısını milliyetçi/emperyalist düşünceye dayandıran sosyal Darwinizm, Osmanlı İmparatorluğu’nun egemen olduğu topraklarda adeta bir deney alanına kavuşmuştur. Bağımsızlık mücadelesi veren uluslar ve onlara nispeten uluslaşmada geciken Türkçüler Nietzsche, Darwin ve Spencer gibi isimlerin eserlerindeki “güç istenci” ve “en güçlünün hayatta kalması ilkesi”ni birbirleriyle girdikleri amansız bir yarışın kuralları olarak görmüşlerdir. Ömer Seyfettin de milliyetçilik/militarizm dozunu yükselttiği öykülerinde sosyal Darwinci düşüncelerini açıkça ortaya koymuştur.

Nitekim, Ömer Seyfettin’in “zamanın ruhu”ndan kaynaklı ve “milli benlik çağrısı” gereği olduğu söylenerek gerekli bulunan bu hınç, kin ve intikam içeriği (Burcu 2004: 141-149) yazarın makale ve öykülerinde dolaysız bir saldırganlığa dönüşür. Yukarıda, Türkçü düşünürlerin geç kalındığına hükmettikleri uluslaşma yolunda toplumsal bünyeye hız kazandırmak için yüksek dozlarda militarizm enjekte ettikleri belirtilmişti. Silah üstüne yemin etme gibi ritüellerin uygulandığı kuruluş günlerinden iktidarı ele geçirmek için gerçekleştirdiği silahlı suikastler ve baskınlara kadar militarist bir organizasyon şeması izleyen İttihat ve Terakki’nin sosyal Darwinci umdelerinin etkisinin fazlasıyla hissedildiği yazılarında barış ve savaş konusundaki düşüncelerini paylaşan Ömer Seyfettin, “1) Milletleri harp değil sulh mahveder. 2) Sulh’cu ve sükûn’cu bir millet ikinci bir milletin hücumuna maruz kalmasa bile kendi kendine taaffün eder” (1993: 24) demektedir. Ömer Seyfettin, kendisiyle aşağı yukarı aynı dönemde yaşamış Fütüristler’in manifestosuyla uyumlu fikirlerini muhtemelen daha önce belirttiğimiz filozof ve yazarların eserlerinden alıyor, aktüaliteye ve günün siyasi konjonktürüne uydurarak çok verimli bir şekilde yeniden üretiyordu.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Maurizio Viroli, *Vatan Aşkını*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1997, (IV. ve V. Bölümler).

Yazıldığı dönemde çocuk okuyucu kitlesini hedef almasalar bile bugün Türk çocuk edebiyatının kanonik sayılan örneklerinin ciddi bir kısmı Ömer Seyfettin'e aittir. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın "ideal çocuk" üretimindeki milliyetçi hassasiyetleri artıran etkisini incelerken Ömer Seyfettin'i çağdaşlarından ayrı şekilde ele alan Öztan, yazarın bugün de aynı geniş okuyucu kitlesine hitap ettiğini belirtirken onun edebî başarısına da işaret etmiş olur. (2011: 52-53). Gerçekten de, Milli Edebiyat'ın kanatları altında palazlanan Türk çocuk edebiyatı milliyetçi propaganda içeriğinden asla tümüyle azade olmamıştır. Örneğin, "Primo: Türk Çocuğu" gibi ulusal pedagojinin önemli eserlerinden biri olan "Beyaz Lale" öyküsünde de Bulgar komutan Radko'nun işlediği bütün savaş suçları, fecaat ve şenaatler ulusun var olması için gerekli görülür ve bu görüş Ömer Seyfettin'in çocuklar için ders veren bir amca üslubuyla kaleme aldığı "Mektep Çocuklarında Türklük Mefkûresi" yazısındaki şu düşüncelerle birebir örtüşür:

"Milletlerin mefkûreleri daima taarruzîdir. Tedafüî ve korkak düşünceler mefkûre sayılmaz. Bir milletin taarruzî ve millî bir mefkûresi olmazsa o millet korkak ve emelsizdir. Zayıftır. Allah'ın kanunu cezasını verir. O kanun da:

Ezmeyen ezilir...[sic] (1993: 87)

Aynı yazıda, "Bir çocuk nasıl Türk milliyetperveri olur?" sorusunu maddeler halinde cevaplayan Ömer Seyfettin milliyetçi Türk çocuklarının Türkçeyi sevdiklerini, dillerini konuşup yaygınlaştırdıklarını, milletlerini din gibi kutsal saydıklarını, Türklük düşmanlarına karşı koyduklarını, askerlik, tüccarlık, sanatkârlık, memurluk yaparak Türklüğe hizmet ettiklerini, vücutlarını "izcilik ve idmanla", bilgi düzeylerini "bilgi ve fenle", hissiyatını "millî mefkûre" ile geliştirdiklerini öğütler (1993: 93). Ömer Seyfettin, düşünce atlasındaki ince, kırmızı militarizm çizgilerini borçlu olduğu Ziya Gökalp'in "mekfûre" kavramını, "umumi hayatı kuvvetlendirmek, dünyadaki galiplerin üstüne çıkarmak, ona yıkılmaz bir istikbal hazırlamak 'Türklük mefkûresi'dir" (1993: 79) diyerek bir güç istencine tahvil eder. Ömer Seyfettin, Gökalp'in "Kızılelma" şiirindeki hayali ülkenin neresi olduğuna cevap aradığı "Kızılelma Neresi?" (1917: 418-420) adlı öyküsünde de Gökalpçi düşünceyle paralellikler kurar ve çocuklar için basitleştirmek adına üç madde sayar: "1) Lisan muhabbeti 2) Millet ve din muhabbeti 3) Vatan muhabbeti" (Ömer Seyfettin 2001: 358). Kitleyi mobilize etmek kadar "ideal çocuk"lardan "iyi asker"ler üretmek için de edebî verimlerinin bir kısmını çocuklara sarf eden Türkçülerin başında gelen Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin'i derinden etkilemiştir.

Ömer Seyfettin gibi, dönemin yükselen milliyetçiliğini ve zenofobik kaygılarının toplumun geneline olduğu kadar yeni neslin "müstakbel askerleri" olacak çocuklara da yayılması için Türk düşünce ve edebiyat dünyasının önemli isimlerinin katkıları olmuştur. "Ziya Gökalp, Aka Gündüz, Hüseyin Ragıp ve Mehmet Emin *Çocuk Dünyası*'nda, Yusuf Akçura ise *Talebe Defteri*'nde çocuklara milliyetçilik propagandası yapmıştır." (Öztan 2011: 51). Genel anlamda, Balkan Savaşları'nın travmatik etkilerinin atlatılması ve üst üste alınan yenilgilerin "ideal çocuk"un inşasına halel getirmemesi için Türk aydın ve yazarları milli gururu okşayan ve militarist ruhu çağırان eserler vermişlerdir. Türkçülüğün önde gelen bu isimlerinin yanı sıra, "Rodoslu Ahmet

Kemal'in "Öç Duygularından", A. Rıza'nın "İntikam Öğüdü", Mehmet Rıfat'ın "İntikam", M. Cemaleddin'in "Türk Öcü", Hüseyin'in "İntikamı Unutma" S. Korkud'un "Türk Gücü" gibi şiirleri çocuklara yönelik didaktik/pedantik dergilerde yayımlanmıştır. Ne var ki, bu şair, öykücü ve orta düzey aydınların hiçbiri Ömer Seyfettin'in öyküde başardığını başaramamıştır.

d. Ziya Gökalp

Yeni Osmanlılar-Jön Türkler çizgisindeki Türk entelijansiyası ile İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'in kurucu kadrolarına aktarılan mirası temsil eden bir fikir adamı olarak Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul'un pratikte başardığını teoride kavramsallaştıran isimdir. İttihat ve Terakki üyeliğiyle başlayıp Cumhuriyet'in "gayri resmî ideoloğu" olmaya giden iniş çıkışlarla dolu kariyeri gibi Ziya Gökalp'in düşünce yapısında da bir düz çizgisellikten bahsedilemez. I. Dünya Savaşı öncesinde siyasi bir proje olmaktan ziyade romantik bir ideal olarak kalan Turancılığı da, Cumhuriyet döneminde ırka dayalı Türkçülük düşüncesi de o günün şartlarında ivedilikle sistemleştirilmesi gereken Türk milliyetçiliğinin bir türlü tanımlanamayan, sürekli içinde bulunduğu kaptan taşan yapısından kaynaklanmaktadır. Namık Kemal'in mirasına ters düşmeyi göze alarak Osmanlılık ve liberalizm düşüncelerinden kurtulmaya çalıştığında bile tutarlı bir sistem ortaya koyamamış olması Ziya Gökalp'i şiirlerinde iyice hırçınlaştırır.

Türkçülüğün Esasları'nın (1923) ikinci bölümünü ayırdığı Türkçülüğün programı konusunda iktisadi Türkçülük ve korporatizm hakkındaki görüşlerini dile getiren Gökalp'in ekonomik bir modelden çok milli bir kültür korporasyonu öngördüğü görülür. Uriel Heyd, Ziya Gökalp'in ulusal çıkarları belli kısıtlar altında tutan ve ulusa sadakatin ahlak ve uluslararası hukuka takaddüm etmemesini talep eden Batı Avrupalı liberal görüşleri kabul etmediğini göstermek için "müteşair" sosyoloğun ünlü "Gözlerimi kaparım / Vazifemi yaparım" dizelerinin geçtiği *Vazife* şiirini kullanır (1985: 65):

Ziya Gökalp *Harp Mecmuası*'nın Kasım 1916 tarihli 14. sayısının kapağında kullanılan görselle birlikte yayımlattığı "Asker ve Şair" şiirinde propaganda faaliyetlerine aktif olarak katılmayan şairlere tehdit yollu uyarılarda bulunur. Derginin kapağındaki fotoğraftan bahsederken "Galiçya'da siperinde uyuyan / Bu nefere dikkatle bak, ey şair! / Şair odur, senin yazın hep nesir, / Uyuyan sen, odur sezen ve duyan." sözleriyle iki özne arasında bir karşılaştırma yaptıktan sonra vatansızlığını takdir ettiği askeri betimler. Fotoğrafta, cephedeki askerin göğsünün üstünde tuttuğu bombayla birlikte uyuduğu görülür: "Bebeğiyle yatan küçük kız gibi / Hep göğsünde durur nazlı bombası." (Ziya Gökalp 1976: 38). Şiirini, cephe kanını seve seve akıtan askerin destanını yazmaya yanaşmayan şaire üşengeçliği yüzünden en ağır cezanın müstahak olduğu düşüncesiyle bitirir.

Gökalp, makalelerinde gösterdiği itidali şiirlerinde çoğu zaman gösteremiyor; şiddeti, ölümü, kin ve intikam duygularını yüceltici, hırçın eserler kaleme alıyordu. Edebî kısıtlılıklarla malûl, çoğu zaman en ilkel ve saldırgan duygulara hitap edecek kestirme yollar arayan şiirlerinde hücum marşlarının, askerî kıta yürüyüşlerinin ritmi

duyuluyordu. Ancak, bu şiirlerde sürekli bir dengesizlik ve uygun adımı bir türlü tutturamayan bir acemilik vardır. Büyük bir ciddiyetle kaleme aldığı çoğu şiirinde okuyanın zihninde elindeki tahta kılıcı sallayan, blöfçü, çocuksu bir kahraman canlanırken, çocuklar için yazdığı şiirlerinde yoğun bir şiddet ve nefret diline kaydığı görülür. Gökalp'in "Çocuklar için" notuyla yayımladığı "İlahî" adlı şiirde kin ve intikam duygusu, "Yüce Tanrı! biz üçyüz bin şehidi, / Unutmadık, sinemizde kinler var! / Kadın, çocuk denilmedi kesildi; / Yemin ettik kalmayacak bir Bulgar!" dizeleriyle hedef göstererek verilir. Aynı şiirde Gökalp, "beş bin yıllık ezeli ordu-millet" (Ziya Gökalp 1998: 89-90) tarifiyle tarihin ve 18'inci yy'dan sonra ortaya çıkan milletlerin dışına çıkardığı Türklere yardım etmesi için Tanrı'dan yardım ister. "Durma Vur!" şiirindeki savaş ajitasyonu kendiliğinden ortaya çıkması beklenen kin ve intikam hislerini kutsallaştıran bir dile sahiptir. "Durma, Yunan, durma, kibrini artır! / Türklüğün başına hakaret yağdır! / Uyuyan bir kavme bu zillet azdır!" (Ziya Gökalp 1998: 103) Yine, *Kızıl Elma* (1914) kitabında bulunan "Asker Duası" adlı şiirde: "Yolumuz gazâ, sonu şehadet, / Dinimiz ister sıdk ile hizmet, / Anamız vatan, babamız millet" (Ziya Gökalp 1998: 91) dizeleriyle bizim erken Cumhuriyet dönemi edebiyatında tespit etmeye çalışacağımız bütün militarist görüş ve düşünceleri tek üçlükte bir araya getirmiş gibidir.

Ziya Gökalp Cumhuriyet dönemindeki düşüşünü *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (1918) eserindeki vurguyu muasırlaşmak üzerinde yoğunlaştırdığı eseri *Türkçülüğün Esasları*'yla (1923) önlemek istedi; ancak eserini tamamlayamadan hayatını kaybetti. İttihat ve Terakki'nin merkez komisyon üyesi Ziya Gökalp'in Cumhuriyet kadrosuna tam anlamıyla girişini her zaman için engelledi. Ancak Gökalp'in Selanik'e gidişinden sonra *Genç Kalemler* dergisinin yazı kadrosuna katılması, Türkçü hareketin en önemli merkezlerinden biri üzerindeki İttihat ve Terakki'nin etkisini pekiştirecek, Türk milliyetçiliğini güçlendirerek edebî anlamda Ziya Gökalp'in kaleminden daha yetkin sayılabilecek isimlere kavuşmasını sağlayacaktı.

e. Mehmet Akif Ersoy

Mehmet Akif Ersoy'un askere yönelik yazdığı şiirlerinde İslamcı düşüncenin ağırlıklı olarak yer alması onu yukarıda değinilen ve hepsi de Türkçülük akımının önde gelen isimleri arasında yer alan Mehmet Emin Yurdakul, Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin'den ayıran önemli bir özelliktir. Mehmet Akif'in dizelerinde imparatorluğun güç kaybına uğramasının temel nedenleri arasında gördüğü İslamî değerlerin toplumsal hayattan geri çekilişine duyulan derin üzüntü kadar klasik İslam anlayışında yeri olmayan inançlara yönelik büyük bir tepki vardır. Onun "Çanakkale Şehitlerine" (Ersoy (y.t.y.): 474-475) "Cenk Şarkısı" (Ersoy (y.t.y.): 614), "Ordunun Duası" (Ersoy (y.t.y.): 623) şiirleri İslam'ın cihat anlayışının çağın militarist/emperyalist reel-politiği karşısında alması gerektiği ideal şekli belirleyen savaş temalı şiirleridir. Özellikle "Çanakkale Şehitlerine" şiirinde emperyalist saldırıya güçlü bir meydan okuma vardır. Bu şiirde bütün şiddeti ve yoğunluğuyla çarpıcı bir savaş tasviri bulmak da mümkündür. Yine bunun gibi *Safahat*'ın üçüncü kitabı olan "Hakkın Sesleri" (Ersoy (y.t.y.): 236-264), 19. yy. sonu itibarıyla Müslüman halkların uğradıkları zulüm, kıyım ve

katliamların canlı bir tablosunu sunarak Müslümanları bilinçlendirmek ve düşmana karşı ayağa kaldırmak üzere yazılmıştır.

Mehmet Akif, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanların yanında girişine dair görüşlerini “Binbaşı Ömer Lütfi Bey”e atfettiği “Berlin Hatıraları”nda dile getirmiş, Almanları Doğu'nun kurtarıcısı olarak gördüğünü ifade etmiştir: “Değil mi bir anasın sen. Değil mi Almansın! / O halde fikr ile vicdana sâhip insansın. [...] Bilir misin ki senin Şark'a meyleden nazarın, / Birinci def'a doğan fecridir zavallıların. (Ersoy (y.t.y.): 374-375) Akif'in de yöneticileri arasında yer aldığı *Sırat-ı Müstakim*'de, “Almanya'nın hedefi Doğu'yu koruyup uygarlaştırmak, Doğru'ya doğru Osmanlılarla birlikte gitmek. Doğu'yu Alman ticaret ve sanayii için geniş bir dolaşma yeri yapmak... İşte kendisini bilen Osmanlı ve Alman hükümetleri için çekici ve büyük bir program!..” (Aktaran Cevdet Kudret 1961: 5) şeklinde Alman militarizmini ve muhtemelen farkında olmadan Alman emperyalizmini destekleyici yazılara yer verilmiştir.

Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular (1962) adlı çalışmasında Karpat, Mehmet Akif'in topluma kazandırmaya çalıştığı görüşlerini ele alırken şu önemli tespitlere yer vermektedir:

“Akif'te Osmanlı İmparatorluğunun harbçi, gaza ruhu ve kuvvetin halktan evvel geldiği düşüncesi bütün çıplaklığı ile meydana çıkar. Ona göre insan şehit olmak için yaratılmıştır ve değeri harp alanındaki başarısile ölçülür. Tarih ise bir kahramanlık destanıdır ve insan destanı yazmakla dünya üzerindeki sorumluluğunu yerine getirmiş olur. Bu görüşler hiç şüphe yok Osmanlı İmparatorluğunda altı yüz sene süre ile uygulanmıştır. Hattâ İmparatorluğun son altmış, yetmiş yılında yenileşme çabaları yanında bu kahramanlık felsefesinin bir tarih görüşü olarak okul kitaplarına kadar sokulduğunu görüyoruz.” (1971: 16-17)

Karpat'ın ifade ettiği gibi, son yıllarında imparatorluğu çöküşten kurtarmak için Osmanlı'nın “fütuhatchı” ruhunu geri çağırılmayı çare olarak gören İslamcı yazar ve düşünürler yoğun bir faaliyet göstermişlerdir. İslamcılık akımının en önemli temsilcilerinden biri olan Mehmet Akif, Osmanlı'nın parlak devirlerinin “ilâ-yı kelimetullah” için savaşıyor, bu uğurda ölümü göze alan askerlerine şiirlerinde hayat vermiş, böylece büyük tehlike içinde gördüğü vatanın ve İslam'ın kurtuluşuna çalışmıştır.

f. Yahya Kemal Beyathı

Adını, eserin içinde birkaç ayrı yerinde ve epigrafında yer verdiği “Eğil dağlar eğil, üstünden aşam / Yeni tâlim çıkmış varam alışam” şeklindeki bir asker türküsünden alan Kurtuluş Savaşı yazılarının toplandığı kitabı *Eğil Dağlar*'da (1970) Yahya Kemal çağdaşlarının milliyetçi görüşlerinin periferisinde kalan gelenekçi bir çizgi benimsemiş görünür. Tarihsel bir Türk/İslam yorumundan çıkan bu bakış açısı Türklüğü, İslam'ın taşıyıcısı olması özelliğiyle Batı dünyasının hedef tahtasında görür. Milliyetçi saldırganlıklardan arınmış ancak ötekilik kurgusunu geleneksel bir dinler tarihi üzerinden ihdas eden Yahya Kemal'in bu yazılarında politikanın, sosyo-ekonominin gerçeklerini bulmak zorlaşır. 17. yy'dan başlayarak 1881'de Osmanlı Devleti'ni hazinesinin iflasını ilan etmeye götüren her anlamdaki çöküş, Batılı devletler

karşısındaki devamlı gerileme hali ve bunun nedenleri Yahya Kemal'i ilgilendirmez. Başka bir deyişle, onun şiirlerinde imparatorluğun son iki yüzyılında askerî yenilgilerle iyice belirginleşen her alandaki çöküşü değil, şanlı zaferlerin elde edildiği yükseliş devirlerinin debdebesi vardır. Osmanlı aydınlarından Cumhuriyet elitlerine miras kalan beka sendromunun kaynağı olduğu belirtilen 93 Harbi'nin üzerinden atlayarak Osmanlı Devleti'nin son zafer kırıntıları olan Kırım Savaşı (1856), Plevne Müdafası (1878) ve Teselya Savaşı'nda (1897) tevakkuf etmeyi seçer.¹⁰ Bu tercihleriyle Yahya Kemal, fetih günlerinin coşkusuyla ve geleneğin kendisi olarak gördüğü dinle özdeşleştirdiği bir tarihi kazanılacak bir zaferle yeniden ihya/telafi etme arayışında olduğunu gösterir. "İslam'ın son ordusu" dediği Türk ordusunu, Peygamber'in ve alperenlerin maneviyatını üzerinde taşıyan "Osmancığın öz evlâdları" (Beyatlı 1970: 216) olarak değerlendirir. Onun Osmanlı ile yeni Türkiye arasında kurduğu bu devamlılık ilişkisinin tarihsel, kültürel ve kurumsal varlıklar arasındaki en somut ve en güçlü kurumu ordudur. Ordu, Kurtuluş Savaşı'nın başaktörü olmanın yanı sıra dinin de taşıyıcısıdır: "Çünkü bu son askerî, resmî bir seferberlik emri değil, doğrudan doğruya Allah'ın sadâsı silâh altına çağır[mıştır]" (Beyatlı 1970: 216).

Fransa'da aldığı eğitimin Yahya Kemal üzerindeki etkisi Fransız Devrimi'yle doğan düşünceleri yerinde hissedip yaşamasıdır. Devrimin ortaya çıkardığı "vatandaş ordusu" yapısı ve onun mündemici olan "ordu-millet" düşüncesi Yahya Kemal'i burada ikna etmiş olmalıdır. Aynı şekilde, hocası Albert Sorel'in derslerinden, sohbetlerinden edindiği intibaların, eserin birçok yerinde tekrarladığı, Vigny'ye ait "Kurdun Ölümü" (Beyatlı 1970: 71) şiirinin onu derinden etkilediği, Fransa'dan dönüşünde kaleme aldığı bu yazılardan açıkça anlaşılmaktadır. "Ordu-millet" ifadesini Türk edebiyatında edebî/estetik bir düzeye taşıyan ilk isim Yahya Kemal'dir. Bu, aynı zamanda, onun şiirini oluşturan öğeleri vermesi açısından anlamlıdır. "Süleymaniye'de Bayram Sabahı" şiirinde tarihsel ve geleneksel bir fonun önünde resmigeçit yapan müminlerin bir ordu şeklinde tasviri vardır: "Ordu-milletlerin en çok döğüşen, en sarpı / Adanmış sevdiği Allah'ına bir böyle yapı" (Beyatlı 1974: 10). Şiirin genel bütünlüğü içinde kurulan yumuşak ve manevi atmosferin, "ordu-millet"in¹¹ belirdiği yerde, "döğüşmek" ve "sarp" kelimeleriyle bir anda sertleşmesi şairin bir başka şiiri "Akıncı"daki "Bin atlı, akınlarda çocuklar gibi şendik" (Beyatlı 1974: 22) dizesindeki savaş coşkusu bilince çıkaran ruh halini yansıtır.

Savaş propagandasının en güçlü içeriklerinden biri olan dini bu denli öne çıkaran Yahya Kemal'i, buna rağmen, çağdaşlarından çok daha yumuşak kılan, Kurtuluş Savaşı'nı onun yukarıda sözü geçen kitabında "hayatta kalmak" ve "bağımsızlık" için verilmiş haklı bir savunma savaşı olarak değerlendiren serinkanlı yaklaşımıdır.

g. "Kalemli Ordu" ve "Kurtuluş Savaşı Milliyetçiliği"

¹⁰ Beyatlı, a.g.e., s. 252. Yahya Kemal'in şiirlerinde Türk-İslam tarihinden yer verdiği olaylar arasında, kronolojik sırayla, Malazgirt Savaşı, Üsküp'ün Fethi, Niğbolu Savaşı, İstanbul'un Fethi, Otranto Seferi, Çaldıran, Mercidabık, Ridaniye, Mohaç Savaşları ve Kıbrıs'ın Fethi zikredilebilir.

¹¹ Yahya Kemal bu ifadeyi yeni şiirde eksikliğini hissettiği bir şiir üslubu ve şair tavrı olarak da kullanmıştır. Bkz. Yahya Kemal Beyatlı, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2008, ss. 17-19.

I. Dünya Savaşı, aynı zamanda, Osmanlı askerî ve sivil entelijansiyanın propaganda faaliyetleri için ilk kez bu denli organize olduğu savaştır. Türkiye’de savaş edebiyatının ve militarist/milliyetçi değerlerin yerleşmesinde etkin bir rolü olan *Harb Mecmuası* 1915’te yayına başlamıştır. Baskı kalitesinden zengin görsel ve yazınsal içeriğine kadar döneminin yayın kalitesi standartlarının çok ilerisinde olan dergi *Servet-i Fünun* dergisini de çıkartan Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı’nda basılmış, 27 sayıyı tamamlayarak 1918’de son bulmuştur. Savaş şartları gereği bütün yayınların baskı kalitesinden ödün verdiği bir dönemde parlak kuşe kâğıda cephelerdeki manzaraları gösteren bol sayıda fotoğraf ve resimleri, dönemin ünlü şair ve yazarlarının kaleme aldığı yazı, şiir ve “makale-i mahsûsa”ları ve dönemin padişahı Sultan Reşat’ın Çanakkale için yazdığı gazelini basan dergi I. Dünya Savaşı boyunca 20 para gibi cüzi bir fiyatla (savaşın son yılına gelindiğinde muhtemel ekonomik sıkıntılar nedeniyle son üç sayı hamur kâğıtta; 25. ile 26. sayılar birkaç ay gecikmeyle tek cilt halinde) okuyucuya ulaşmıştır.

Birinci sayısında yer alan “Niçin Çıkıyoruz?” başlıklı imzasız yazıda dönemin dinî ve milli hassasiyetleri uyaran, fedakârlık ve kahramanlık bekleyen, savaş yanlısı ve resmî söyleminin aynen tekrarlandığı görülür: “İşte Harp Mecmuası, varlığımızda bu mühim inkılâbı yapan, en büyük ve en kuvvetli düşmanlar karşısında neslinin ve dininin ananesine uygun bir kahramanlık ve fedakârlıkla cenkleşen muazzam ordumuzun altın destanını yazılar ve resimlerle ebedileştirmek, onu bütün dünyanın gözleri önüne yaymak için çıkıyor” (1915: 3-6). Asker/sivil aydınların, topyekûn savaşın verilebilmesi için ulusal coşkunun seferber edilmesi gerektiği konusunda zımnî bir fikir birliğine vardığı ve cephe gerisi ile cephe arasındaki mesafenin ortadan kaldırıldığı bu ilk dünya ölçekli çarpışmada Ahmet Ağaoğlu Osmanlı Devleti için savaşın kaçınılmazlığını anlattıktan sonra Osmanlı Devleti’nin Müttefik kuvvetlerin yanında savaşa katılmasının haklı göstermek için dinî gerekçeler sunar.¹²

Harb Mecmuası’na yazı ve şiirleriyle katkı sağlayan yazarlar (Ziya Gökalp, Abdülhak Hamid, Ağaoğlu Ahmet, Cenab Şehabettin, Mithat Cemal [Kuntay], Ahmet Refik, Falih Rıfkı [Atay] (F. R. imzasıyla), Süleyman Nazif, Hakkı Süha) yukarıdaki türden milliyetçi/mukaddesatçı bir propagandayı etkin bir biçimde kullanmışlardır. Her sayıda askerlerin cepheden yazdıkları, “Yaşayan Ölüler” veya “Mübarek Şehitlerimiz”¹³ bölümünde fotoğraflarıyla yer verilen askerlerin öldükten sonra üzerlerinden çıkan mektuplar ve asker yakınlarının ifadeleri derginin savaşa katılım konusunda ulusal bir coşku havasının yaratılması amacına ulaştığını düşündürebilir. Ancak Balkan Savaşları’ndan I. Dünya Savaşı’na kadarki kısa sürede gerçekleşen toparlanma Osmanlı Devleti’ni yıkıma götüren yenilgiden kurtaramadığı gibi arzulanan “topyekûn savaş”

¹² Bkz. Ahmet Ağaoğlu, “Türkiye’nin ve İslâm’ın Kurtuluşu”, *Harb Mecmuası*, S. 1, Teşrinisani 1331, (1915), ss. 7-9.

¹³ Örneğin, Burhan Cahit Morkaya’nın *Coşkun Gönül* (1925) romanında aynı taburdaki aynı isimli üç ihtiyat zabitiyle karıştırılması sonucu *Harb Mecmuası*’nın “Yaşayan Ölüler” sayfasında ismi geçen İhtiyat Zabiti Feyzi Bey’in hayatını kaybettiği zannedildiği görülür. Burhan Cahit, *Coşkun Gönül*, Burhan Cahit ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul, 1925, s. 390-391.

sistemini yerleştirememiş, 1918'e gelindiğinde Osmanlı ordusunda sayısı yarım milyonu bulan firar olaylarını engellememiştir.¹⁴

I. Dünya Savaşı yıllarında basılan az sayıdaki romanda kendine çok fazla yer bulamayan savaş konusu (Gündüz 1997: 999-1048) gazete ve dergilerde yayımlanan gerek günlük yazılar, gerek tefrikalar, hikâyeler ve şiirler yoluyla daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Savaşa dair kamuoyu ilgisini uyandırmaya yönelik yayınlar arasında öne çıkan Türk Ocağı'na ait *Yeni Mecmua*'nın¹⁵ 1918'de yayımladığı *Çanakkale Nüsha-yı Fevkaladesi* savaşın son yılına yetiştirilmiş görüntüsü veren dikkate değer bir çalışmadır. *Yeni Mecmua*'nın bu özel sayısında dergi müdürü Mehmet Talat'ın önsözü, Sultan Reşat'a ait bir gazel ve Yahya Kemal'in buna tahmisi dışında on sekiz şiir ve on hikâye yer almaktadır. Söz konusu eserler haricinde Ruşen Eşref'in aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu altı askerle yaptığı röportaj, Ali Ekrem [Bolayır]'ın 1920 yılında *Ordunun Defteri* adıyla toplayacağı hikâye, şiir ve asker mektuplarından örnekler, Musa Süreyya'nın "Asker Türküsü", Vahid'in "Smaat-i Nakş ve Tebid-i Mefâhir", Halil Edhem'in "Harb-i Umumî'de Antika Eşya-yı Nefise Ticareti", İsmail Hakkı [Baltacıoğlu]'nun Çanakkale Müdafaası Nedir?", Raif Necdet [Kestelli]'nin "Vatana Hitap", Mehmet Emin [Erişirgil]'in "Çanakkale Hamaseti ve Medeniyet", Ahmet Emin Yalman'ın "Yaşamamızın Hikmeti", M. Zekeriya [Sertel]'in "Çanakkale Harbinin Psikolojisi" başlıklı yazıların hepsinin, Çanakkale'nin sağladığı maddi ve manevi kazanımlardan askere belli bir övünç payı ayrılarak ve Ziya Gökalpçi bir çerçeveden bakılarak kaleme alındıkları görülür (Köroğlu 2010: 225-233). *Çanakkale Nüsha-yı Fevkaladesi* Çanakkale'den Kurtuluş Savaşı'na giden çizgide Türk savaş edebiyatının en çok başvurulan kavramlarının belirlenmesi açısından önemlidir. Kurtuluş Savaşı'nı ele alan edebî ve düşünsel üretimde bu noktayı daha ayrıntılı görebileceğiz.

İsmail Çolak, *Milli Mücadele'de Kalemler Ordu* ismini verdiği çalışmasında dönemin eğitimcileri ve edebiyatçıların savaş konusunda ulusal bilinçlenme ve hareketlenme sağlamaya yönelik faaliyetlerini anlatır (2010). Çolak'ın "kalemler ordu" adlandırmasının, dönemin edebiyatçıların hikâye türünde ürettikleri eserleri sayı bakımından olmasa da içerik bakımından doğru yansıttığı söylenebilir. Kurtuluş Savaşı'nı ağırlıklı olarak gözyaşı, kan ve şiddet sahneleriyle okura sunan bu hikâyelerin öne çıkan örnekleri 1) vatan savunmasının maddi-manevi fedakârlıklar ve intikam duygusunun ağırlığını hissettirerek anlatıldığı (Peyami Safa'nın "Hınç", "Anadolu'da Bir Gece", "Gazi", Halide Edip [Adıvar]'ın "İlk Görünüş", "Himmat Çocuk", İzzet Ulvi'nin "Alsancak", Ferid Celâl'in "Memleket İçin", Celâleddin Said'in "Mehmetçik",

¹⁴ Aynı yıllarda ordusu çok daha kalabalık olan Fransa'da bu sayı 21.000'dir. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda görülen firar olayları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Erik Jan Zürcher, "Zorunlu Askerlik ve Direniş, Tarihî Çerçeve", *Devletin Silâhlanması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Jan Lucassen ve Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 1. Baskı, İstanbul, 2003, ss. 1-23. Asker alımına direncin Arap bölgeleri ve Doğu Anadolu gibi "vaktiyle askerlikten muaf Osmanlı vilayetlerinde özellikle yaygın bir olgu" olduğunu dile getiren Odile Moreau firari sayısının 1889 yılında 100 bin olduğunu kaydeder. Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu, Askerî "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010, s. 160.

¹⁵ 1917-1918 arasında 66 sayı çıkan dergi 1923'e kadar yayıma devam etmiş ancak Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde kapatılmıştır.

Falih Rıfki [Atay]'ın “On Yaşında Kahraman ve Gazi”, Mehmet Emin [Yurdakul]'un “Siperlerde”, Mustafa Necati'nin “Asil Ruhlar: Mütevazı Kahraman”, Mustafa Nihad'ın “Tekrar Dirilenler” adlı hikâyeleri); 2) düşman askerlerinin Anadolu halkına karşı işlediği zulüm ve savaş suçlarını konu alan (Peyami Safa'nın “Çakıllar”, Yakup Kadri [Karaosmanoğlu]'nun “Teslim Teslim!”, “Ceviz”, “Güvercin Avı”, “İssız Köy ve Dilsiz Kız”, “Muhacir Kerim Ağa”, “Küçük Neron”, Falih Rıfki [Atay]'ın “Alaşehir Harabelerinde”, “Kasaba Harabelerinde” Halide Edip [Adıvar]'ın “Vurma Fatma”, “Emine'nin Şahadeti” adlı hikâyeleri); 3) cephe gerisi ve özellikle İstanbul'daki hayatın ele alındığı (İzzet Ulvi'nin “Gözyaşı Değil, Kan...”, Ahmet Hikmet [Müftüoğlu]'nun “Asil Ecnebi” adlı hikâyeleri) şeklinde üç gruba ayrılabilir. *Türk Yurdu*, *Servet-i Fünûn*, *Hayat*, *Yeni Mecmua*, *Resimli Gazete* gibi dergi ve gazetelerde yayımlanan hikâyelerin büyük bir kısmı bu süreli yayımların sayfalarında kalmakla birlikte edebî kanonun önemli isimlerinin toplu eserleri çerçevesinde sonradan kitaplaştırılmışlardır. Edebî ve estetik öneminden çok, dönemin güncel tanıkları olmaları yönüyle değer taşıyan bu hikâyelerin çoğunun *Tetkik-i Mezâlim Heyeti*'nde yer alan yazarların köy ve kasabalarda şahit oldukları feci tablolara dair gerçekçi kayıtlarından oluştuğu görülebilir. Bu anlamda, heyetin savaş alanlarındaki gözlemleri sonucunda ortaya çıkan eserlerin okuyucuyu tema, içerik ve biçim açısından birbirinin fazlasıyla aynısı hikâyelerle karşı karşıya bıraktığı eklenmelidir.¹⁶

Fransız ve Alman milliyetçiliklerini karşılaştırırken ikincisindeki milliyetçilik heyecanının bir yenilgi ürünü olduğunu ve kurtuluş mücadelesi içinde öncelikle ulusun ortaya çıkartılmasına çalışıldığını tespit eden Bröckling, bu durumu “kurtuluş savaşı milliyetçiliği” diye adlandırır (2008: 132). Geç Osmanlı-Milli Mücadele dönemi aydın ve yazarlarının içinde oldukları şartlar Bröckling'in tanımlamasına fazlasıyla uygundur. 93 Harbi'nin travmatik etkilerini sürdürdüğü, imparatorluğun her anlamda bir çöküş yaşadığı ve sonrasında Anadolu'nun işgale uğradığı bir siyasal süreçte asker/sivil aydınlar ve yazarlar için ülkenin askerî potansiyelini harekete geçirmek bir zorunluluk oluşturmuştur. Erken Cumhuriyet dönemi ve bu dönemde yazılan romanlar değerlendirilirken, erken Cumhuriyet dönemi aydın ve yazarları için Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşip Lozan'da ulusal ve uluslararası barışın akdedildiği 1923 yılından itibaren bu zorunluluk durumunun tümüyle ortadan kalkması da giderek azaldığının hatırdan çıkarılmaması gereklidir.

Sonuç

Türk edebiyatında militarizmin temellerine inildiğinde, 93 Harbi'yle başlayıp Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda devam eden yenilgiler zincirinin, İttihat ve Terakki liderlerini İslamcılık ideolojisini program dışı bırakarak Türkçü/Turancı reaksiyonlar geliştirmeye itmesinin önemli bir payı olduğu görülür. Bu çerçeveden bakıldığında, siyasal gelişmelerden fazlasıyla etkilendiği görülen geç Osmanlı-erken Cumhuriyet edebiyatında, ulus tanımının söz konusu “ordu-millet” tasavvuruyla uyumlu militer değerler üzerinden yapılmaya başladığı dikkat çeker. Büyük kısmı milliyetçi ideolojinin kalıp-yargılarından ödünç alınan verili özelliklerin ulusun özüne ilave edildiği bu

¹⁶ Bu benzerlik bazı durumlarda aynı olayların farklı hikâyelerde kullanılmasına kadar varır. Örneğin, Halide Edip Adıvar'ın “Emine'nin Şehâdeti” ile Falih Rıfki'nin “Kasaba Harabelerinde” öyküleri aynı olayı, bir kadının öldürülmesini anlatır.

tanımlamada, medenilik, savaşkanlık ve bütün anakronizmine rağmen, tarih öncesi devirlere uzanan ulus bilinci öne çıkartılmıştır. İslam'la şekillenen Selçuklu ve Osmanlı tarihlerinin üzerinden atlanarak göçebe Orta Asya Türklerinde keşfedilen bu öz, bütün göçebe kültürlerde yaygın bazı özellikleri Türkler için alâmet-i farika sayması yanı sıra "özcü"dür.

Burada incelenen eserlerin tamamı üzerinde gölgesi hissedilen 93 Harbi, gerek sivil halkın gerek askerlerin zihninde kronik yenilgi halinin semptomlarının belirmeye başladığı savaştır ve baktığı her şeyde mukadder çöküşün alametlerini gören Osmanlı bürokrasisi ve aydınları için tam bir hüsrandır. Osmanlı Devleti'ni yıkılışa götürerek yeni bir devleti ortaya çıkaran savaşlar silsilesine şahitlik eden neslin ürettiği eserlere bakıldığında, Türk asker/sivil aydınları arasında yediden yetmişe bütün bireylerin aktif olarak savaş sürecine dâhil edildiği topyekûn savaş kavramının ve savaşı bir 'hayatta kalma' aracı olarak değerlendiren yönüyle de sosyal Darwinci bakış açısının büyük ölçüde kabul gördüğü anlaşılmaktadır. İncelenen yazarlar arasında özellikle Ömer Seyfettin tarafından bu görüşlerin savunulduğu ve edebi planda işlendiği görülür.

Sonuç olarak denebilir ki, devletin dağılmasının henüz mukadder görülmediği Tanzimat döneminde üretilen eserlerde görülen milliyetçi/militarist doz, beka kaygısının son haddinde yaşandığı Milli Edebiyat döneminde en üst seviyeye ulaşmış, bu edebiyat geleneği içinde yer alan şair ve yazarların eserlerinde sürdürülen bu öz, başta erken Cumhuriyet dönemi olmak üzere sonraki dönemlerde milliyetçi/militarist bir edebiyat geleneğinin üzerinde yükseleceği temel görevi görmüştür.

Kaynaklar

Ağaoğlu, Ahmet (1331). "Türkiye'nin ve İslâm'ın Kurtuluşu", *Harp Mecmuası*, S. 1, Teşrinisani.

Ahmed Cevad (2013). *Kırmızı Siyah Kitap 1328 (1912-1913) Faciası*. Yay. haz. Güngör Geçer, 1. Baskı, İstanbul.

Ahmet Cevdet Paşa (1980). *Ma'rûzât*. Yay. haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Alangu, Tahir (2010). *Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romanı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Atay, Falih Rıfkı (2010). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Beyatlı, Yahya Kemal (2008). *Edebiyata Dair*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Beyatlı, Yahya Kemal (1970). *Eğil Dağlar İstiklâl Harbi Yazıları*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları.

Beyatlı, Yahya Kemal (1974). *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları.

Bröckling, Ulrich (2008). *Disiplin, Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Burcu, Ebru, “Ömer Seyfettin’den “Millî Benliğe Dönüş” Çağrısı: Primo Türk Çocuğu”, *Bilig*, S. 30, Yaz 2004: 141-149.

Bürhan Cahit (1925). *Coşkun Gönül*. İstanbul: Burhan Cahit ve Şürekâsı Matbaası.

Çalışlar, İzzeddin (2010). *On Yıllık Savaş*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Çolak, İsmail (2010). *Milli Mücadele’de Kalemli Ordu*. İstanbul Yitik Hazine Yayınları:

Enginün, İnci (2012). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ersoy, Mehmet Akif (y.t.y.). “Çanakkale Şehitlerine”, “Cenk Şarkısı”, “Ordunun Duası” *Safahat*, Yay. haz. Ahmet Eğilmez. İstanbul: Tepe Yayınlar.

Genç Kalemler Dergisi, Yay. haz. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara: 2014, s. XIX.

Gündüz, Osman (1997). *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema-Cilt 2*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Güven Gürkan Öztan (2011). *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Harp Mecmuası (1915). “Niçin Çıkıyoruz?”, S. 1, Teşrinisani 1331: 3-6.

Heyd, Uriel (1985). *Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp*, London: Luzac and Componay, 1950. Akt. Taha Parla, *Social and Political Thought of Ziya Gökalp, 1876-1924*, Leiden, E.J. Brill.

Howard, Michael (1979). “War and the Nation State”, *Daedalus*, The MIT Press, Vol. 108, No. 4, Fall.

Kaplan, Mehmet (1948). *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1329). “Edebiyatımız Niçin Vatanperverâne Âsârdan Mahrumdur?”, *Rübâb*, S. 50, 7-8.

Karpat, Kemal (1971). *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*. İstanbul: Varlık Yayınları.

Kestelli, Raif Necdet (2002). *Ufûl*, İstanbul: Şule Yayınları.

Köroğlu, Erol (2010). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mann, Michael (1992). *States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology*, Oxford and New York: Basil Blackwell.

Mardin, Şerif (2002). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, Cemil (1986). *Kültürden İrfana*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Moreau, Odile (2010). *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu, Askerî “Yeni Düzen”in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Namık Kemal (1869). “Hürriyet”, *Hürriyet*, Londra. S. 5. 6-8.

Nâmık Kemal (2003). *Cezmi*. Yay. haz. Yakup Çelik. Ankara: Akçağ Yayınları.

Namık Kemal (2011). *Vatan yahut Silistre*, Yay. haz. İlhan Bahar. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Orkun, Hüseyin Namık, *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen Yayınları, İstanbul: 1979.

Ömer Seyfettin (1917). “Kızılelma Neresi”, *Yeni Mecmua*, C.1, S. 21, 418-420.

Ömer Seyfettin (2001). “Mektep Çocuklarında Türklük Mefkûresi”, *Makaleler I*. Yay. haz. Hülya Argunşah, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ömer Seyfettin (1993). “Mektep Çocuklarında Türklük Mefkûresi”, *Türklük Üzerine Yazılar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Ömer Seyfettin (2013). *Balkan Harbi Hatıraları*, Yay. haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul: DBY Yayınları.

Ömer Seyfettin (1993). *Türklük Üzerine Yazılar*, Bilgi Yayınevi, Ankara:.

Göçgün, Önder (2009). *Edebiyat ve Fikir Dünyamızda Namık Kemal*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Öztan, Güven Gürkan (2011). *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Pala, İskender (1989). *Namık Kemal'in Tarihi Biyografileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Şehsuvaroğlu, Lütfü (2008). *Milliyetçilik ve Namık Kemal*. Ankara: Elips Kitapları.

Tanpınar, Ahmet Hamdi “Namık Kemal'in Hayatı ve Eserleri”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, 9. Baskı, İstanbul:.

Tevetoğlu, Fethi (1988). *Mehmet Emin Yurdakul*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Tilly, Charles (1985). “War Making and State Making as Organized Crime”, *Bringing the State Back In*, Ed. P. B. Evans, D. Rueschemeyer ve T. Skocpol, United Kingdom: Cambridge University Press.

Vagts, Alfred (1959). *A History of Militarism: Civilian and Military*. London: Meridian Books.

Viroli, Maurizio (1997). *Vatan Aşkı*, Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yetiş, Kâzım (1996). *Nâmık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı İle İlgili Görüşleri ve Yazıları*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Yurdakul, Mehmet Emin (2007). *Türkçe Şiirler* Yay. haz. Hasan Kolcu, Fatih Kıran, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ziya Gökalp (1998). *Kızıl Elma*. Yay. haz. Latif Uğurtekin. İstanbul: Kamer Yayınları.

Ziya Gökalp (1976). *Yeni Hayat-Doğru Yol*, Yay. haz. Müjgân Cunbur. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Zürcher, Erik Jan (2003). “Zorunlu Askerlik ve Direniş, Tarihi Çerçeve”, *Devletin Silâhlanması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Jan Lucassen ve Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Zürcher, Erik Jan (2013). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner. İstanbul: İletişim Yayınları.